

Çağdaş Felsefe Öncesi Düşünce Akıl - İlerleme İlişkisi

Hilal KAHRAMAN (*)

Öz: İlerleme, düşünce tarihinde dikkat çeken ve çeşitli yönlerden incelenen bir durumdur. Toplumsal, bilimsel, düşünsel, tarihsel vb. birçok yönden ele alınan ilerleme kavramı ilk olarak 19.yüzyılda kullanılmıştır. Bu dönemde meydana gelen bilimsel ve teknolojik ilerlemelere paralel olarak toplumun ve uygarlığın da aynı ilerleme sürecine girmesi beklenmiştir. İlerleme sözcüğünün kökeni incelendiğinde Yeniçağ ve Aydınlanma ile birlikte ilerleme fikrinin çeşitli düşünürler tarafından ele alındığı ve akılla ilişkilendirildiği görülmüştür. Uygarlığın gelişmesi ve toplumun ilerlemesi için akıl gereklidir, böylece insan özgürleşecektir. Bu çalışmada insanın aklını kullanması ve toplumun ilerlemesi arasındaki paralelliğin çağdaş felsefe öncesi düşünce çağlarında nasıl ele alındığı incelenerek, bu dönemlerdeki çeşitli düşünürlerin tarihsel ve toplumsal bakış açıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlerleme, Akıl, Tarih, Yeniçağ, Aydınlanma, Kant, Descartes, Uygarlık.

The Relationship Between Logic and Progression in Thought Before Contemporary Philosophy

Abstract: Progression is a case that has attracted attention and that has been analyzed from various aspects in the history of thought. The concept of progression that is dealt with from many aspects such as social, scientific, intellectual, and historical was first used in 19th century. In parallel with the scientific and technological progression in this era, it was expected that the society and civilization enter into the same process of progression. When the origin of the term of progression is examined, it is seen that the idea of progression was dealt with various philosophers and was associated with logic in the Modern Ages and the Enlightenment. Logic is necessary to improve the civilization and society thus leading to become human free. In this study, it is analyzed how the parallelism between the use of logic by human and progression of the society is dealt with in the eras of thought before modern philosophy. Furthermore, historical and social viewpoints of some philosophers are examined in those eras

Keywords: Progression, Logic, History, The Modern Ages, The Enlightenment, Kant, Descartes, Civilization

Makale Geliş Tarihi: 28.01.2016

Makale Kabul Tarihi: 23.12.2016

I. Giriş

19. Yüzyılda ilk kez kullanılmaya başlanan “ilerleme” sözcüğüyle ifade edilen durumun kökeni Yeniçağ ve Aydınlanmaya kadar uzanmaktadır. Toplumsal, bilimsel ve

*) Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi (e-posta: hilal_felsefe@hotmail.com)

düşünsel anlamda farklı alanlarda bahsedilebilen ve “akıl”la ilişkilendirilen ilerlemenin kelime anlamı; aklın ve bilimsel bilginin toplumsal alandaki yansımaları olarak ifade edilebilmekte, endüstrileşmeyle birlikte maddi anlamda toplumda refah sağlayacak ve insanın yaşam standartlarını düzelterek bir durum olarak da tanımlanabilmektedir. Böylece meydana gelen ilerleme durumunun insan haklarında iyileşmeye neden olması ve eğitim açısından da ilerleme meydana getirmesi beklenmektedir. Düşünce tarihinde uygarlığın ilerlemesi ve bilimin ilerlemesinin paralel olduğu çeşitli filozoflar tarafından ifade edilirken, buna dayalı olarak da aklın tarihe yön verdiği çıkarılmaktadır. Üç ayrı dönemde farklı anlamlar yüklenerek ele alınan akıl; Klasik çağda kozmos ve buna bağlı olarak logos olarak açıklanmaya çalışılırken, Ortaçağda Tanrıyla ilişkili olarak betimlenmekte, Yeniçağda ise akıl merkezli anlayışlar aracılığıyla öznenin ön planda tutulduğu ve aklın her türlü bilme ve düşünme etkinliğinin temelinde bulunan en önemli figür haline gelmiş olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak tarihi süreçte ilerleme fikri ve aklın kullanılması farklı düşünce biçimlerinde yer bulmakta ve akıl-ilerleme ikilisi bilimin de gelişmesiyle bir arada algılanmaktadır.

II. Antikçağ Düşüncesinde Akıl-İlerleme

Antikçağdaki düşünce yapısı incelendiğinde akıl-kozmos ilkesiyle bütün gerçekliğin açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Fiziki nesnelere dünyası akılla kavranabilir durumdadır, bu anlamda düzenlilik yani kozmos dünya üzerinde hakim olan ilkedir, dünyanın temel özelliği düzen durumudur. Bu düzenliliğin bazen çeşitli sebeplerle bozulması durumu ise kaos olarak tanımlanmaktadır, bu durumda dünyaya düzensizlik ve karmaşa hakim olmaktadır. Kozmos ve kaosun her ikisi de bu dünyanın iki özelliğidir. Ancak akılla kavramayı içeren kozmos fizik dünyanın asıl temel özelliğidir, bu anlamda kaos kozmosun farklı bir durumu olarak ifade edilebilmektedir. Kozmos’un kaostan türetilmeye çalışıldığı bu çağda, değişimin arkasında değişmeden var olan şey aranırken, logos yani akıl değişmeden aynı kalan şey olarak açıklanmaktadır. Dünyanın basit varsayımlara indirildiği bir kozmoloji burada karşımıza çıkmaktadır. Dönemin öne çıkan düşünürlerinden Platon değişmeyen varlıkların gerçek varlıklar olduğunu dile getirmektedir. “Platon’un dilinde gerçeklik, gerçek varlık hiçbir zaman deneysel gerçeklik anlamına gelmez” (Cassirer, 1984: 98). Onda ideal ve gerçek aynıdır. O idealardan bahsederken değişmez ve düzenli olan bu ideal dünyanın gerçek olduğunu, içinde yaşadığımız fiziki dünyanın ise kopyalardan ya da gölgelerden ibaret olduğunu dile getirmektedir (Platon, 2005: 170). İdealar dünyası ancak ve ancak akılla kavranabilecektir. Aristoteles ise idealar dünyasının duyu dünyasının içinde olduğunu ifade ederken, gerçekliğin bu dünyada mevcut olduğunu ifade etmektedir. Gelişme yani oluş onun için form ile madde arasındaki bir ilgidir. Fiziki dünyadaki düzen ondan önceki düşünürler tarafından mekanik olarak tanımlanırken, Aristoteles oluş durumuna ereksellik eklemiştir. Oluşmaya devam eden her şeyde bir erek bulunmaktadır. Platon ve Aristoteles’e benzer olarak döneme ait birçok filozof düzenin arkasındaki gerçekliğe yönelmektedir. Bu anlamda Antik Yunanda temel problem doğada mevcut olan düzenin arkasında bulunan, hiç değişmeden kalan şeyin ne olduğunu bulmaktır. Bu dönemdeki düşünürler düzenliliği kozmos-evren olarak isimlendirirken, evrenin temelindeki kalıcı

olan şeyler ve bu kalıcı şeylerin değişmez nitelikleriyle felsefi anlamda ilgilenmişlerdir (Özlem, 2004: 24). Düzenliliği kavramak isteyen düşünörlere göre evrendeki değışiklik gibi görünen olaylar değışmeyen yasalara göre evrenin biçimlendirilip dönüştürölmesidir. Evrenin dönüştürölmesi fikri dönemin tarih anlayışı üzerinde de etkili olmuştur. Bu dönemde tarih evrendeki değışmeyen düzenlilik anlayışı önermesiyle temellendirilerek, yinelenen ve evrenin düzenliliğinin oluşturduğu sonsuz bir dönüş olarak düşünölmektedir (Gökberk, 1997: 99-100). Antik Yunanda özellikle Sokrates sonrası filozoflarda evrenin içinde bulunan değışmeyen özü bulma çabasıyla, evrendeki insani ve toplumsal değışimlerin bu öze bağılı bir şekilde kendilerini yenilediğı ileri sürölmektedir. Bu anlayışa göre döngüsel tarih anlayışına bağılı olarak evrendeki düzen de yinelenmektedir. Genel anlamda evrende mevcut olan düzenin yani kozmosun arkasında değışmeden kalan logos fikri bu dönemde akıl ve doğa arasında ilişki kurulmasını sağlamaktadır.

III. Ortaçağ Düşüncesinde Akıl-İlerleme

İlkçağda mevcut olan doğa incelemesinin ardından, Ortaçağ düşüncesinde Tanrının açıklayıcı ilke olarak öne süröldüğü görölmektedir. Dönemin akıl anlayışına göre bilgi değışen ve değışmeyip aynı kalanlar arasında bir ayırım bulunmaktadır. Asıl hakikat değışmeyen bilgi yani Tanrının hakikatidir. Değışmeyen bu bilgi Birdir ve ayındır, öncesiz ve sonrasızdır. Tanrısal hakikat düşüncesine bağılı olarak evrenin açıklanması da bu dönemde Tanrıya bağılı olarak yapılmaktadır. Hıristiyanlık temelli bu görüşte tarihteki olayların Tanrının varlığını kanıtlamak için yorumlandığı ve ereksel bir yönde insanlığın ilerlediğinin savunulduğu görölmektedir. Hıristiyan tarihçilere göre; insana Tanrı tarafından verilen Tanrının kutsaması ve kurtuluşa ermek amaçlarıyla insanın yaratılması durumu tarihin başlangıcıdır ve tarih insanın Tanrıya hesap vermesiyle sona erecektir. İnsan bu hesap durumundan dolayı yapıp ettikleriyle hayatını tarihsel bir bakış açısıyla şekillendirmek zorundadır. Bu anlamda tarih Tevrat'ın da etkisiyle Hıristiyanlıkta başlangıcı ve sonu olan bir kerelik bir süreç şeklinde kavranmıştır ve burada tarih, bütün insan soyunun belirlenmiş bir amaca ulaşmak için çalıştığı çizgisel bir süreç görünümündedir (Özlem, 2004: 26-33). Ortaçağın önde gelen düşünörlülerinden Augustinus Hıristiyan tarih görüşünü kapsamlı şekilde açıklayarak, tarihi bir bütün olarak ilk ifade eden düşünür ünvanını almaktadır. İnsan bu dünyada günahkârlıktan kurtulmak ve sonsuz hayata adım atmak için yaratılan bir canlıdır. İnsanın yaradılışıyla birlikte günah ortaya çıkmıştır. Ona göre insan günah işlerse şeytanın egemenliğindeki yeryüzü devletine, eğer günahlarından arınırsa Tanrının egemen olduğu Tanrı devletine ait olmaktadır. Yeryüzü ve Tanrı devletleri birbirine karşıttır. Tanrı devleti kazanırsa insanlık kurtulduğu için tarih amacına ulaşmış olacak ve sonu gelmiş olacaktır. Yaradılıştan başlayarak Tanrı devletinin galibiyetine kadar olan süreçte geçen bütün olaylar tek seferliktir, insanlığın kurtuluşu için yapılan eylemlerdir. Ruhun gelişmesiyle tarihteki oluşun dönemleri arasında paralellik mevcuttur (Gökberk, 1999: 138). İnsan amaca ulaşmak için bu olayları yaşamak zorundadır. Dünya ahretteki mutlu hayatın gerçekleşmesi için aşılması gereken zorunlu bir aşamadır. Bu anlamda akılla Tanrıya

ulaşmak ve ona inanmak bu dönem düşünürlerinde insanın kurtuluşu ermesi, bununla birlikte ilerlemesi ve kutsanarak Tanrıya hesap vermesi sonucuna götüreceği inancıyla önemsenmektedir.

IV. Rönesans Düşüncesinde Akıl-İlerleme

Aydınlanma dönemine gerekli alt yapıyı hazırlayarak katkıda bulunan, Yeniçağın ilk basamağı olan Rönesans, topluma, insanlığa, tarihe bakış açısını da değiştirecektir. Hıristiyanlığın Tanrı merkezli insanı edilgen kılan anlayışından, merkeze insanı ve aklını alan Rönesans'a geçiş, tarihteki insan figürünü farklı biçimlendirecektir. Bilim ve sanatın önderliğinde insan, aklını kullanarak kilisenin boyunduruğundan çıkarak kendini gerçekleştirecek bir ortam bulabilecektir. 15. ve 16. Yüzyıllarda modern dünya için doğum sancuları çekilmektedir ve burada din, sanat ve felsefede yeni bir düşünce yapısı oluşmaya başlamaktadır (Cassirer, 1984: 165). Rönesans dönemi Yeniçağın modern felsefesinin tarihsel köklerini oluşturmaktadır. Ortaçağdan Yeniçağa bir geçiş felsefesi olarak tanımlanan bu çağ, felsefe ve bilimden çok sanat, yazın ve büyü çalışmalarıyla bilinmektedir. Ortaçağda Hıristiyan düşünürlerce yorumlanmış olan Eskiçağ düşünürlerinin eserleri bu dönemde yeniden ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Rönesans yeniden doğuş demektir ve Klasik çağın yeniden doğuşudur. Ancak Eskiçağın problemlerinin bu dönemde yepyeni şekilde ele alınarak farklı çözümler getirilmiş olduğu görülmektedir. Rönesans'ta bilim ve felsefeden çok sanat, edebiyat ve gizemli bilimlere ilgi söz konusudur. Keşifler yapma, icatlar bulma ve yeni düşünceler ortaya atma heyecanı bu dönemde görülmektedir. Rönesans edebiyat, sanat ve gizemli bilimlerle ilgilendiği için 15. Yüzyıla sınırlı olarak düşünülmektedir. 16. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde bilim ve felsefe alanında modern çalışmalar ortaya çıkmaktadır, bu yüzden Yeniçağ 16. ve 17. Yüzyıllar olarak kabul edilmektedir. Modern bilim ve modern felsefenin geliştiği çağı bazı felsefe tarihçileri de 16. Yüzyıl olarak açıklamaktadırlar. Rönesans'la ilgili olarak aklın önemsenmesine rağmen bilimsel gelişmelerden ziyade keşifler , edebiyat, sanat ve gizemli bilimlere yönelik durumu hakkında Koyre "Yeniden Doğuş'un esini bilimsel bir esin olmamıştır" (Koyre, 2000: 51) yorumunda bulunurken bu çağda münecimliğin gökbiliminden çok daha büyük bir rol oynadığını ifade etmektedir. İnsanı ve aklını önemseyen bu dönem ilerlemenin ve modernliğin hazırlayıcısı konumundadır. Rönesansın temel özelliği Ortaçağ olarak düşünülen eskiden koparak yeniyi bulmaktır. Ancak modern kavramı Yeniçağın düşünce yapısını anlatan bir ifadedir.

V. 17. Yüzyıl Yeniçağ Düşüncesinde Akıl-İlerleme

Rönesans döneminde elde edilen ancak net olmayan kazançlar 17. yüzyılda düzenlenmekte, tek bir dünya görüşüne ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yeniçağda meydana gelen bilimdeki gelişmelerin yanında Galileo ve Descartes'in etkisiyle insan aklına olan güvende artış meydana gelmektedir. Galileo yeni doğa biliminin yani mekanist doğa görüşünün kurucusudur. Doğayı matematik fizik bir yöntemle açıklamaya gittiği bu çağda, fiziki dünyadaki gerçekliğin bütününe sağlam bir tablosunu çizmeye çalıştığı

görülmektedir. 17. Yüzyıldaki bu kaygı birçok düşünür tarafından da dile getirilmektedir. Bu dönemde büyü ve bilim doğayı kontrol etmek için kullanılan iki yöntem olarak görülmektedir. Modern filozoflar Rönesans'tan gelen gizli bilimlerdeki bilginin doğaya egemen olma çabasında olduğunu görmüşler ve yapmaları gerekenin doğayı uzaktan seyretmek olmadığını fark etmişlerdir. Böylece 17.Yüzyıl kültüründen yeni bir bilim imgesi doğarak, bilginin ilerlemesi fikriyle bu yeni modern bilim tasarımı ilişkilendirilmeye başlanmaktadır. Modern bilim doğadaki her şeyin önceden bilinebilir olmasını hedeflemektedir. Bunun için determinist bir tasarım oluşturulmalıdır. Bilen öznenin akılı bu determinizm ilkesini ortaya çıkaracaktır. Bu akılla yapılan her felsefe akılcıdır.

Yeniçağda Descartes'le başlayan felsefe “Rasyonalizm” adını almaktadır. Bir dönüm noktası olan Descartes yöntembilim kuşkusunda ilk kesin bilgi olarak Metod Üzerine Söylevler (1637) adlı kitabında dile getirdiği “cogito ergo sum!-düşünüyorum o halde varım” önermesini dile getirmektedir. Bu önermeyi her türlü felsefenin özsel, biricik çıkış noktası (Schopenhauer 2005: 18) olarak kabul ederek felsefesinin başlangıç noktası olarak ifade etmektedir. Özne ve nesne ayrımı yapılarak dünyaya ikili bakan büyük batı paradigması kaynağını böylece Descartes'te bulmaktadır. Descartes felsefesi ve kuşku yönteminde düşünce ve bilinç bir gerçekliktir. Burada düşünce ve bilinç, kendisinden yola çıktığında kendini kendisine açıklamaktadır, dışsal bir gerçekliğe ihtiyacı yoktur ve kendini kendi içinde doğrulayan bir tözsellik olarak kavramış durumdadır. Onun için cogito yani düşünmek bilginin olanağıdır, gerçekliğin ve bilginin kurucusu ve temelidir. Modern felsefede varlıkbilimin yerine özne yani Ben geçirilmekte ve felsefenin odağı haline getirilmektedir.

Modern felsefe için insan yani özne, bilgi kuramsal ilkedir. Öznenin tasarımlarıyla dünya algılanır. Descartes'in felsefesinde kesin olarak yaptığı özne-nesne ayrımı, buna bağlı olan ruh beden ilişkisi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte Descartes'in önemli katkıları da mevcuttur. Düşünce burada dışarıdan bir kanıt ihtiyacı duymadan bağımsız bir gerçeklik elde etmektedir. Düşünce düşünümsellik yani kendinin bilincini kazanmış durumdadır. Böylece insanın baskıcı sınırlamalardan kurtulması sağlanmaktadır. Düşünen Ben somut olarak belirlenme de özne olarak insanın bireyselleşmesinin önünü açmaktadır. Böylece modern bilimin gelişiminin temeli oluşmaktadır. Schopenhauer'e göre Descartes insanlara akıllarını kullanmayı ilk kez öğreten düşünürdür. Bu yüzden Descartes “Yeniçağ felsefesinin babası sayılır” (Schopenhauer, 2007: 11) bu anlamda Yeniçağ felsefesinin kurucusu olarak kabul edilir. Aynı zamanda Bacon da bulunduğu çağın görüşlerine uygun olarak insanlığın ilerlemesi ile bilimin ilerlemesi arasında bir paralellikten bahsetmektedir. Bacon'un felsefesinin temelinde bilim vardır. Bilim ona göre insanları aydınlatmalı ve geliştirmelidir. Her iki filozof için de bilim ve akıl ilerlemeyi beraberinde getirmektedir. “Aralarındaki sayısız görüş ayrılığına rağmen Bacon'un, bilimde kaydedilen ilerleme sayesinde, insan neslinin Doğa'nın sahibi ve efendisi haline gelmekte olduğu yolundaki görüşüne Descartes da katılır” (Lloyd, 1996: 82). Bu bakış açısı Aydınlanmada da devam edecektir. Bilimin gelişmesi insanlığın ilerlemesini beraberinde getirirken, insanın aklını kullanarak

özgürleştiği ifade edilecektir. Yeniçağda akıl evrendeki düzenin temeli konumundadır. Bu çağın akıl tasarımı Descartes ile başlayan modern felsefe anlayışıyla birlikte Kepler ve Galileo ile ortaya çıkan matematik fiziğe bağımlı doğa bilim anlayışıyla şekillenir. Descartes'le beraber oluşan katı dogmalardan bağımsız eleştirel düşünce anlayışıyla birlikte modern felsefe de ortaya çıkmıştır. Cogito burada doğaya karşı bağımsızlığın ilan edilmesidir. 17. Yüzyılla beraber "doğaya egemen olmak olanağının elde edilmesi, usun bağımsızlığını kesin olarak sağlamaktadır (Gökberk, 1997: 68). Doğanın yapısının niceliklerden oluşan matematik bir yapı olduğu ve burada akıl yani logosun hâkim olduğu düşünülmektedir. Bu döneme göre doğanın yapısı ancak matematik ile kavranabilmektedir (Gökberk, 1997: 69). Bilimin yöntemi matematiktir. Matematik yalın ve açık doğrular üretmek bunları kavramlaştırır. Bu açık seçik hakikatlerden doğanın yasaları oluşturulmalıdır. Doğada ussal matematik bir yapı vardır ve ancak ussal bir yöntemle bu yapı anlaşılabilir. 17. Yüzyılda akıl bir yöntemdir ve doğadaki yasaların matematik yapısıdır. Buradaki akıl anlayışı modern felsefenin akıl anlayışıdır. Descartes'te sonlu tözsel akıl yine sonlu töz olan doğanın karşısındadır ve bağımsızdır. Akıl kendi kendisinin bilinme nedenidir. Descartes matematik yöntemi felsefeye uygulamaktadır. Sayıları öğelerine bölerek yeniden birleştirip aritmetiğin nesnelinin kurulması gibi felsefenin de aynı yöntemle ele alınması ve kesin bir hareket noktası elde edilmesi gerekmektedir. Kuşku yöntemiyle bu hareket noktasına ulaşır, burada cogito vardır. Doğruluğu en kesin açık ve net bilgidir. Akıl, düşünen ben temeliyle gerçeklik temellendirilir. Her alanda bu kesinliğe ulaşmak için matematik yöntem uygulanmalıdır. İnsan da akla uygun hareket etmelidir. Ahlak anlayışı da akıl temelli olmalıdır. Buna bağlı olarak 18. Yüzyılda salt akla dayalı olan bir din, bir kültür anlayışıyla birlikte bir ahlak idesi ortaya atıldığı görülmektedir. Descartes düşüncesi tüm evreni ussallaştırmaya, akla uygun hale getirmeye dayanmaktadır ve bu görüş 18.yüzyılla beraber tarih alanına da uygulanmaya başlamaktadır.

Yeniçağda akıl teolojiye bağlı değildir artık kendine bağımlıdır. Akıl ve deney değişmez doğruların kaynağıdır. İnsan Yeniçağda kendini incelemekte ve keşfetmektedir. Bu çağda insan merkeze alındığında modern insanın içinde bulunduğu yeni hayata bakış açısıyla birlikte duygusunu dile getiren bir düşünce (Gökberk, 1999: 188) olan Hümanizm adında bir düşünce akımı ortaya çıkmaktadır. Felsefe bu dönemde her türlü bağımlılıktan kurtulmaya çalışmakta, akla dayanarak insanı anlamayı amaçlamaktadır. Yeniçağ düşüncesi kendini bütün tarihi otoritelerden bağımsız kılmaya, dünyaya ve yaşama yalnız akıldan ve deneyden edindiği doğrularla biçim vermeye çalışmaktadır (Gökberk, 1999: 184). Yeniçağın doğa, insan ve toplum tasarımlarının hepsi belirli bir akıl anlayışı temelinde ortaya çıkmaktadır. Bu çağda çokluğun ardında birliğin, çeşitliliğin ardında aynılığın, değişenin arkasında değişmeyenin arandığı ve bütün bunların birliğe indirgenerek açıklandığı bir düşünsel çaba mevcuttur. Bu tasarımların temelinde akıl anlayışı bulunmaktadır. İnsan doğası tasarımıyla ilişkili olarak değişmeyen insan doğasından yola çıkarak tarihin ve toplumun yasalarını bulmak ve toplumu yeniden düzenlemek Yeniçağda ütopyacı düşünceyle şekillenmektedir. Tarihsel süreci ilerleme olarak anlamak ve geleceği önceden kestirebilmek için nedensel ve ereksel açıklamalar kullanmak düşüncelerinin temeli Yeniçağda bulunmaktadır. İnsan doğasıyla toplum tasarımlarını ilişkilendirmenin kökeni de Yeniçağdaki ütopyacı

düşünce gizli olarak bulunmaktadır. Bu dönemdeki ütopyalarda gelişmiş bir toplumun ancak akla ve bilime uygun bir yaşamla elde edilebileceği ifade edilmektedir. İnsan doğası, tarih, toplum düzeni ve devletle ilgili düşünceler Yeniçağda ilerleme inancıyla oluşturulan tasarımlarla şekillenmektedir. Yeniçağ düşüncesinde insan odak noktasını oluşturmaktadır ve bu dönemde insanın doğası, varlık yapısı aracılığıyla insanı anlama ve bilme çabası görülmektedir. Bu çağda çeşitli düşünürler insan doğası araştırmalarının sonucunda insanın doğasının töz olarak dünyanın başlangıcından beri tarih süresince değişmeden kaldığını ifade etmektedirler.

Ortaçağın tarih anlayışında tarihin amacı tarihin dışında yani Tanrıda aranırken, Yeniçağda tarihin amacı tarihin içinde aranmaktadır. İlerleme fikri Ortaçağdan farklıdır. Yeniçağda zamanın sonu açık bir gelecektir. Yeniçağda akıl tarihin kendisindedir, tarihi yapan da akıldır. Burada artık tarih yasasını dışarıdan edinmez, kendisinden edinir, gerçekliği kendi kendine yaratır ve bütünüyle insana ait bir dünya ortaya çıkmaktadır (Gökberk, 1997: 103). Tarihte belirli yasalar vardır. Machiavelli'ye göre “gelecek şeyler geçmiş şeylere benzerler, çünkü bunları oluşturan zamanın yapısı içinde hiç değişmeden kalan insandır” (Gökberk, 1997: 104). Tarihin içinde değişmez bir insan doğası mevcuttur. Tarih insan doğasının temelinde oluşmuş bir alandır. Bu çağda ilerleme fikri mükemmel olma durumuna doğru yaklaşmak anlamına gelmektedir. Bacon zamanla insanlığın hakikate ulaşacağını söylerken, Leibniz'e göre de insan mükemmelle doğru bir ilerleme içindedir. Genel anlamda bakıldığında Yeniçağın tarih anlayışında tarih ilerleyen bir süreç olarak görülmektedir. Burada tarih felsefesinin temelleri atılmakta ve tarihe olan ilgi artmaktadır. 18. ve 19. Yüzyıldaki tarih felsefelerinin temelindeki akıl tarih ilişkisi Yeniçağ kaynaklıdır.

VI. Aydınlanma Düşüncesinde Akıl-İlerleme

18. Yüzyıl Aydınlanma dönemi olarak bilinir ve bu dönemle “insan yaşamı ile düşüncesinin her yanını laikleştirme çabası anlaşılır” (Collingwood 1996: 111). 17.Yüzyılda oluşturulan doğa tasarımlarıyla birlikte doğa bilimine ulaşılmaktadır. 18. Yüzyılda ise akıl ve doğanın yapısı karşılaştırılacaktır. Bu çağda insanın içinde bulunduğu boş inanç ve din dogmalarının tamamından sıyrıldığı özgür yeni bir yaşam tarzı oluşturulmaktadır. Bu dönemin özelliğinin “Düşünme ve değerlendirmenin geleneklere bağlı olmaktan kurtulup insanın kendi usuyla, kendisinin yapmış olduğu denemeler ve gözlemlerle yaşamını aydınlatmaya girişmesi” (Gökberk, 1997: 68) olduğu dile getirilmektedir. Aydınlanmacılara göre her insan akla sahiptir. Akıl evrensel bir otoritedir ve değerlidir. İnsanı kurtaracak rehberdir. Turgot tarihin sürekli ilerleyen bir durumda olduğunu ilk dile getiren aydınlanma düşünürüdür. Aydınlanmacı düşünürlere göre tarih düz bir çizgide birikerek ilerlemektedir. Tarih ilerledikçe insan zihni de ilerlemektedir. İnsanın bu gelişmesi sınırsızdır ve tarihsel ilerleme de sonsuz ve geri dönülemez bir süreçtir. İnsan tarihin ilerlemesiyle birlikte maddeye daha fazla hâkim olacak, bununla birlikte daha da mutlu olacaktır. Aydınlanma düşünürlerinden Voltaire insanın aklını kullandıkça tarihte mutlu olacağı görüşüne ek olarak, toplumda bulunan değer ve geleneklerin de insanın mutluluğunu etkileyeceğini dile getirmektedir.

Toplumdaki bu genel nitelikleri Voltaire ulusun tını olarak tanımlamaktadır. Uygarlığın gelişmesi yani aklın gelişmesi ulus tını kavramını ortaya çıkarmıştır. Ortaçağdaki bilginin karşısında inancı yüceltme durumu Aydınlanmada inanca karşı aklın öne çıkarıldığı anlayışa dönüşmektedir. Dinin dogmaları ortadan kaldırılarak insan özgürleştirilecektir. Voltaire'e göre din gibi boş inançlar insan aklını tutsak etmektedir (Batuhan, 1997: 46).

Aydınlanma dönemi düşünürlerin fikirlerini geniş alanlara yaymakta başarılı oldukları görülmektedir. İngiltere'de deneycilik, Almanya'da eleştirel akılcılık, Fransa'da radikal bilimcilik olarak farklı şekillerde ortaya çıkmaları sonucu Fransız Devriminin meydana geldiği yorumlanmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Fransız Devrimi, politik-sosyal alanlara bu fikirlerin uygulanması sonucudur (Gökberk, 1999: 325). 17.Yüzyılda meydana gelen doğa bilimlerindeki gelişmelerden etkilenen Aydınlanma düşünürleri doğa olayları gibi kültür olaylarının da akılsal bir şekilde irdelenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. 17. Yüzyılda Descartes'le aynı olarak Aydınlanma döneminde de insan hatalarının ve mutsuzluğunun nedeni olarak aklın yeterince kullanmaması, yanlış kullanılması, boş inançlarla oyalanması ve özgür olamaması gösterilmektedir. Akıl eleştirel kullanılırsa, kendini eleştirip sınırlarını keşfederse o zaman doğru kullanılmış olacaktır. Aydınlanma yüzyılındaki insan Kant'ın göre artık gelenek ve önyargılara bağımlı olmaktan kendini kurtaran us toplumsal yaşamı tarihin oluşturduğu organik biçimlerinden çözüp ussal olarak kurmak istemektedir (Gökberk, 1997: 70). Yeniçağda bulunan metafizik sistemler de 18. yüzyılda eleştirilmekte ve Hume'un metafiziğe karşı geliştirdiği sağduyu kavramı kullanılmaktadır. Aydınlanmacılara göre iki yasal bilgi kaynağı vardır: duylara bağılı deney ve akıl. Bunlar doğal ışıklardır. Böylece akıl temelli din, ahlak idesi ve kültür anlayışları meydana gelmektedir.

Aydınlanmada kuşkuculuğa güven azalmakta, akıl bilginin en sarsılmaz temeli olarak kabul edilmektedir. Birey tümel olan insan aklından pay aldığı ölçüde akıllı olarak görülmektedir. Akla dayalı her şeyin temelinde ussal bir neden vardır. 16. ve 17. yüzyıllarda akılla doğa üzerine egemenlik uygulanırken 18. yüzyılda insan dünyasına akıl egemen kılınmaktadır. Bilmek egemen olmak içindir. Kültür dünyası da akılla aydınlatılmalı ve kurulmalıdır. 17. Yüzyılda doğa bilimindeki devrim 18.yüzyılda felsefede devam edecektir. Bu yüzden Aydınlanma yüzyılına Felsefe yüzyılı da denmektedir (Gökberk, 1999: 326). Bu anlamda her eylemin akıl temelli olması için çeşitli fikirler ön plana atılmaktadır. Aydınlanma düşünürlerine göre dinsel bir temele dayandırılmayan moral ilkeler de akıl ile temellendirilmelidir. Toplumun 18.yüzyıl düşüncesine bağılı olarak akla uygun şekilde düzenlendiği bu dönemde insan, kendi yaşamını kendi aklıyla düzenlediğinde toplumsal ve düşünsel yaşam dönüşüm sürecine girecek, böylece insanlık ilerleyecektir. Bunun sonucunda ise tarihte bir ilerleme meydana gelecektir. Akla dayalı bir toplum tasarımı insan özgür ve mutlu olabilir, böylece insanlık sürekli ilerleme durumunda olacaktır. Toplum akılcı düzenlemek, onu Tanrı merkezli ve din merkezli düzenlemelerden uzak tutarak akla dayalı hale getirmektir. Burada tarih içindeki bütün kurumlar yeniden düzenlenmelidir. Toplum, devlet, eğitim, din gibi kurumlar akla uygun hale getirilmelidir. Burada insanın kendisi

aydınlanmayı istemekte ve bu insanın hayatındaki düzen ve hayatın anlamı aydınlatılmaya çalışılmaktadır (Gökberk, 1999: 325). Böylece akılsal temele oturmuş kültür bütün insanlar için ortak bir zemin olan evrensel insanlık düşüncesini meydana getirecektir. Akla dayanan entelektüel kültür insanlığın dünyasına hâkim olmalı ve sonsuzca ilerlemelidir. İnsan geleneklerden kurtulduğunda mutlu ve özgür bir gelişim evresine kavuşacaktır. 18.Yüzyıl ortalarında tarihe özel bir önem ve ilginin başladığı görülmektedir (Özlem, 2004: 48). Çağın düşünüşüne uygun olarak tarih insanın aydınlanmasının ve aklının hizmetinde olmalıdır. İnsanlığın tarihteki deneyimleri ilerleme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Tarihe ancak modern, bilimsel bir ruhun tarihi olmaya başlamasından sonra yönelme meydana gelmektedir. Bu yüzden modern dönemin tarihi incelenmektedir. “Tarihin merkez noktası modern bilimsel ruhun doğuşudur ve bu ruhtan önce bulunan batıl inanç ve karanlıktır” (Collingwood, 1996: 115). Modern bilimden önce akıl baskın olmadığı için bu dönemlerin tarihi önemli değildir. Gelişmiş dönem ancak 18.yüzyıldır.

Aydınlanma dönemi aklın yanında toplumda bulunan ilerleme inancıyla şekillenmektedir. İnsanla birlikte toplum da ilerlemekte ve böylece insanlıkta ilerlemektedir. Tüm bunların ilerlemesine bağlı olarak tarihte ilerlemektedir. Tarih felsefesi sözünün ilk defa 18. yüzyılda kullanıldığı görülmektedir (Özlem, 2004: 49). 18.Yüzyılda tarih felsefelerinin olanakları sorgulanarak 19.yüzyıl için koşullar oluşturulmaktadır. Tarih aydınlanmacılara göre bir olayın zorunlu olarak bir başka olaya götürdüğü süreçtir (Collingwood, 1996: 116). Tarihe içkin olan akıl ve kurallar vardır, tarih bunlarla içkin olarak ilerlemek zorundadır. 18. Yüzyılın tarih görüşüyle ilgili çeşitli fikirler mevcuttur. Ama genel kabul olan anlayışa göre bu çağ “Modern anlamdaki tarih felsefesini ilk olarak geliştiren çağdır” (Gökberk, 1997: 105). Yeniçağdaki tarih anlayışı bu yüzyılda olgunluğa ermeğe başlamaktadır. Bu çağda ilk kez akıl tarihi yöneten ilke olarak görülmektedir. Burada akıl tarihin içinden gelen bir ilkedir. Doğada ve tarihte de bu akıl egemendir. Doğada çeşitli olayların nedenlerinin olgular arasındaki ilişkiler ve yasalarla açıklanması gibi tarihte de yasalar mevcuttur. Tarihteki her çağ önceki çağların sonucudur. İnsan aklı tarih içinde gelişmiş ve olgunlaşmış olarak görülmektedir. Tarihin amacı “insanlığı karanlıktan kurtarıp onu bilgi ve özgürlüğün ışığına ulaştırmak, ona amaç olarak ilerlemeyi göstermektir” (Gökberk, 1997: 105). Aydınlanmada insanın özgürleşmesi ancak ve ancak aklını kullanmasıyla mümkündür. İnsan ancak aklını kullanarak özgürleşebilir. Leibniz’de aklın tarihi süreçte gelişmekte ve olgunlaşmakta olduğunu dile getirmektedir. Tarihte meydana gelen duraklama ve gerileme dönemleri aslında yeni bir sıçrama için tarihin güç topladığı dönemlerdir. Tüm tarihi olaylar birbirine bağlantılıdır. Geçmiş şimdikiye, şimdi ise geleceğe uzanır. Tanrının planlı olarak dünyayı yarattığını ifade eden Leibniz’e göre Tarih tanrısal olan bir planın gerçek olmasıdır.

A. Fransız Aydınlanmasında Akıl-İlerleme

18.Yüzyıl Aydınlanmasında akıl, ilerleme, insan ve özgürlük figürleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu dönemde Fransa’da da akla güven ve boş inançlardan kurtulmanın

insanlığa ilerleme getireceği inancı mevcuttur. Condercet, Fransız Aydınlanması döneminde yazdığı *İnsan Tininin İlerlemeleri Üzerine Tablo Taslağı* adlı eserinde tiranlarla kölelerin, rahiplerle alıkların ortadan kalkacağı ve insanların yaşam ve özgürlük tadıyla, mutluluk arayışıyla ussal bir biçimde davranacağı ütopyalı bir gelecek umduğunu ifade etmektedir (Collingwood, 1996: 114). Yine aynı dönemin düşünürlerinden Turgot'a göre insanlık bir bütündür ve tarihin başlangıcından günümüze insan türü gelişimini sürdürür. Voltaire tarih felsefesi ismini ilk kez kullanan kişidir. Ona göre doğada olduğu gibi tarihte de gizli yasalar vardır (Gökberk, 1997: 106). Bunlar Tanrısal değil deneysel yasalardır. Tarihi insan zihninin gelişmesi olarak tanımlayan Voltaire'e göre insanlığın barbar köylülükten çıkarak nasıl geliştiğini öğrenmek için düşüncenin tarihini yazmak gerekir. Dünyayı dönüştüren her türlü değişim düşünce temellidir. Savaşlar ve dinler önyargılarla oluşmuştur ve insanlığın gelişmesini engellemektedirler. Voltaire'e göre bu önyargılar ortadan kaldırılmalıdır. Akıl ve sanayi geliştikçe, ilerledikçe sanat da gelişecektir ve böylece akıl önyargı ve kötülükleri aşacaktır (Gökberk, 1997: 107). İlerleme Voltaire'e göre aklın zaman içinde olgunlaşmasıdır. Eğer akıl rehber alınmazsa olgular rastlantılarla açıklanmak zorundadır. Tikel olaylar rastlantısaldır, ancak tümel kavramlar önemlidir. Tarih çağlarını da akla uygun ve akla aykırı olarak sınıflandırmış olan Voltaire'e göre bütün çağlar aynı değerde değildir. Turgot ve Condercet'e göre bilim ve akıl tarihte ilerlemeyi sağlayan güçlerdir. "Bilimin ilerlemesi ile Aydınlanmanın ve insanlığın birliği duygusunun da el ele geliştiğini varsayarlar" (Gökberk, 1997: 106). Condercet'e göre insan ilerlemekte ve mükemmelleşmekte olan bir varlıktır. Ona göre ilerlemenin sınırları ancak ilerlemenin kendisidir, bu yüzden ilerleme sınırsızdır. Uygarlık tarihini on döneme ayıran Condercet'e göre sonuncu dönem gelecektir. Dönemler bilgideki ilerlemeler aracılığıyla belirlenmektedir. Uygarlık tarihi bilimle ilerlemektedir. Ona göre tarihi ilerlemeyi görmek ve geleceğe yön verebilmek için bilmek gerekir. Toplumdaki genel yasalar bilindiğinde olgular önceden görülebilir, Condercet'in amacı onuncu olan son dönemin bir taslağını elde etmektir. Yine dönemin düşünürlerinden Montesquieu tüm insanların farklılıklara rağmen bir olan ve değişmeyen bir akla sahip olduğunu söylemektedir. *Kanunların Ruhunu* adlı kitabına göre yasalar; şeylerin doğasından kaynaklanan zorunlu bağlantılardır. İnsanların, toplumların, kültürlerin farklılıkları ona göre çeşitli doğa olayları ve tarihsel koşullardır. İnsanı yöneten iklim, yasa, din, yönetim, geçmiş yaşantı, töre ve kurallardan Montesquieu 'ya göre genel bir tin çıkar. Toplum yaşamı tını belirler. Bu yüzden ulusal ruh yasalarla belirlenir. Ona göre "tarihsel gelişmeler tek ve değişmez bir şeyin, insan doğasının farklı uyarıcılara farklı tepki gösterme biçimleridir yalnızca" (Collingwood, 1996: 112). Fransız Aydınlanmasında genel anlamda tarih ilerlerken insanlıkta ilerlemekte ve öteki çağlardan daha üstün bir insanlığa bilim ve aklın gelişmesiyle ulaşılabilir. İnsan bilim ve aklın yanında moral ve kültürel olarak ta gelişmek ilerlemek zorundadır.

B. İngiliz Aydınlanmasında Akıl-İlerleme

İngiliz Aydınlanmasına bakıldığında Avrupa'daki aydınlanmayı başlatan düşünür olan Locke'un düşünme özgürlüğünü savunduğu, eylemlerimizi akla göre düzenlememiz

gerektiği fikrini en geniş ölçüde yaymaya çalışan kişi olduğu görülmektedir. Akıl insanın kılavuzudur, kişi özgür olmalıdır, bu yüzden insanın var olduğu her alanda, bilimde, dinde, eğitimde, devlette gelenek ve otorite haline gelen her türlü baskı aracından kurtulmak gereklidir. İnsanlık ancak bu şekilde ilerleyebilecektir. Dönemin bir başka önemli düşünürü olan Hume'un tarihsel süreci doğabilimin yöntemiyle açıkladığı görülmektedir. Bilginin artmasıyla insanlığın ilerlemesini paralel olarak gören Hume'a göre insan düşüncesi doğal bir şekilde ilerlemektedir. Düşüncenin doğal ilerleyişinde zihin aşağı olandan üstün olana aşama aşama yükselmekte ve soyutlamalarla yetkinlik fikrini oluşturmaktadır (Hume, 2004: 40). Bu doğal ilerleme yetkin olmama durumundan insanın kurtularak yetkin olma durumuna geçişidir. Kuşkucu olan Hume'a göre insanlar nedenleri bilemediği için geleceği de bilemez. İnsanlığın geleceği belirsizdir, ancak Hume'a göre büyük bir olasılıkla dünya sonludur ve çeşitli dönemlerden geçmelidir. Bu dönemler çok yavaş geliştiği için bu süreçteki ilerleme belirsizdir. İnsanın Aydınlanma yüzyılında gelişmiş olduğundan emin olunamaz. Ancak sanat ve endüstrideki gelişmelere ek olarak insanlardaki özgürlük talepleri ilerlemenin var olduğuna ilişkin görüşlerini güçlendirmiştir. Bu yüzden Hume'a göre ilerlemenin bilinebilirliğinin belirsizliği söz konusudur. İnsan psikolojisine yön veren yasalar bilindiğinde tarih daha açık bir şekilde anlaşılır olacaktır (Özlem, 2004: 48). Tarihsel olayların yapıcısı, eyleyicisi insan olduğuna göre tarihi anlamak için önce insanı anlamak gerekmektedir. Doğa bilimin temelleri Hume'a göre doğada değil insanda bulunmaktadır ve nedensellik bağıntısı insan psikolojisinde ortaya çıkmaktadır.

C. Kant Düşüncesinde Akıl-İlerleme

Kant'ın aydınlanma dönemiyle ilgili olarak ifade ettiği ;

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapare Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır (Kant, 1984: 213)

sözleri onun bu çağa nasıl baktığını ve beklentisini açıklamaktadır. Aydınlanma felsefesine bakıldığında Kant dönemine kadar ilerleme fikri tek tek alanların ilerlemesi olarak ele alınırken bu durumun evrensel tarihin ilerlemesi olarak düşünülmesi Kant'ta gerçekleşmektedir. Kant tarihi tanımlamadan önce usun öneminden bahsetmektedir, ona göre insanın en önemli yetisi ustur ve doğa tarafından ona verilmiştir. Usun gelişimi tek bir kişide değil ancak bütün insan türünde gerçekleşebilir. Us geliştikçe insanda doğuştan gizil olarak bulunan yetenekler de gelişir ve insan özgürleşir. Tarihin ereği Kant için usun gelişimidir. Usun gelişmesiyle özgürleşen insan evrensel olan ahlaki normlarla hayatını düzenleyecektir. Düzen ancak evrensel yasalarla ve bu yasaları belirleyebilecek

başka insanlarla birlikte oluşturulabilir. Tarih Kant'a göre özgür iradenin gerçekleştirmiş olduğu eylemlerle birlikte doğanın zorunluluklarıyla belirlenmiş şartlar sonucu oluşur. Şeylerin doğalarına uygun olarak hareket etmeleri onları aslında özgür kılmaktadır. Doğanın insana verdiği amaçta insanın özgürlüğünü ve yeteneğini geliştirmesidir. Kant tarihi bir akıl tasarımı olarak kurgulamaktadır ve ona göre tarih aklın, yani ussallığın göstergesidir. Kant'a göre insan akıl sahibi bir varlıktır ve uzay, zaman, Tanrı, özgürlük, ölümsüzlük fikirlerinin kaynağı aklıdır (Collingwood, 1996: 117). Kant akli aracılığıyla, akli eleştirmektedir. Akıl her insanda tek tek ortaya çıkarken bunun yanında bütün insanlarda ortaktır, bu yüzden insanın varlık olarak bir tarihi olması gerekmektedir. Aklın her türlü deneyimden bağımsız olduğunu belirten Kant'a göre akıl ve duyumsama yetisi ise doğa tasarımlarımızın kaynağıdır. İnsanın saf anlama yetisinin ilkeleri fenomen âleminde doğa yasalarına dönüşmektedir. Akıl yasalar koyar ve tarihteki yasalar da akıl temellidir. Tarihte insan erek sahibi olarak hareket etmektedir. Bu yüzden akıl tarihte erek sahibi olarak yasalar ortaya koymaktadır. Doğa aklın buyurduğu yasaları yürürlüğe koyarken, hukuk ilkelerine varmaya çalışan akıl doğadaki mekanizmayı araç olarak kullanmaktadır.

Yargı Gücünün Eleştirisinde de bahsettiği gibi Kant'a göre doğanın erekselliği kavramı yargı yetisinden ortaya çıkmaktadır. Bu ereksellik deney aşırı, transandantal bir ilkedir (Kant, 2006: 21). Doğadaki ereksellik kanıtlanabilecek ya da inkâr edilebilecek bir durum değildir. Ancak anlama yetisi doğadaki düzeni kavramak için bu ilkeleri varsayarak doğayı anlamaya çalışmak zorundadır. “Doğanın bilme yetilerimiz ile bir uygunluk içinde olduğu yargı yetisi tarafından varsayılır... anlama yetisi bu uygunluğu nesnel bir biçimde rastlantısal olarak tanıırken, bu uygunluğu doğaya deney aşırı bir ilke olarak yükleyen yalnızca yargı yetisidir” (Kant, 2006: 25). Kant'a göre yargı yetisi estetik ve teleolojik olarak iki şekilde kullanılır. Estetik kullanımında doğanın biçimsel (öznel) erekselliğine haz eksenli duyguyla karar verilir. Teleolojik kullanımında ise doğanın gerçek(nesnel) erekselliğine akıl ve anlama yetisi aracılığıyla karar verilir. Evrensel doğa tasarımı ancak teleolojik yargı kullanımıyla oluşturulur. Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi* adlı kitabındaki “Anlama Yetisinin ve Aklın Yasa Koyuculuklarının Yargı Yetisi yoluyla Bağlanması” bölümünde insan yetilerinin üç şekli olduğundan bahsetmektedir. Anlama yetisi bir duyu nesnesidir ve doğa hakkında apriori yasalar ortaya koymaktadır. Akıl yetisi ise öznedeki duyular üstü bölümdür, özgürlük ve kendi nedenselliği için apriori yasalar ortaya koymaktadır (Kant, 2006: 36). Ona göre doğa ve özgürlük kavramları ise ancak yargı yetisiyle birbirlerine bağlanmaktadır. “Akıl bir ve aynı olduğu halde, onun kavradığı dünyalar, doğa ve ahlak(özgürlük) birbirinden derin bir uçurumla ayrılmıştır” (Heimsoeth, 1986: 154). Doğa ve akıl dünyası böylece insanda yani insanın varlığının bütünlüğünde bir araya gelmektedir. Kant'a göre canlı varlıkların incelenmesi sonucu doğa ve özgürlük dünyası bir arada anlaşılabilir. Bu dünyada her canlı türün devamı için ereksel bir şekilde tasarlanmıştır, gerçekte böyle olmasa bile bu şekilde tasarlandığında doğa hakkında yasalar ortaya koyulabilir. Tarihte de durum böyledir. Tek tek olaylara değil genel olayların yönüne bakılır. Bu genel olayların doğrultusunda insanların da buna hizmet ettikleri düşünülür. Tarihte de bu yüzden evrensel bir doğa planı varmış gibi düşünülür. İnsan aklının özgür olduğu bir amaç doğrultusunda bir ilerleme tasarlanır. Doğabilimci bilim adamı doğadaki fenomenlerde ortaya çıkan doğa yasalarından

bahsederken, tarihçi de tarihte kendini gösteren bir doğa planından bahseder. Bilim adamı burada doğa yasalarını keşfeder, ancak doğanın yasa koyucu olduğunu ispatlamaya çalışmaz. Onun oluşturmak istediği sadece onda bulunan fenomenlerin “betimlenebilen ve böyle betimlenmesi gereken bir düzenlilik ve sıralılık gösterdiği” (Collingwood, 1996: 131). Tarihçi de doğa planından bahsederken, doğada plan yapan gerçek bir akıldan bahsetmemektedir. Sadece böyle bir akıl varmış gibi tarihin kendini geliştiren bir oluş içinde olduğunu dile getirmektedir. Kant'a göre hem doğa hem de tarih için bu tür bir aklın varlığını bilmemiz mümkün değildir. Çünkü ona göre fenomen ve numen alanlarını ayırır, numen alan bilinmemektedir. Doğa ya da tarihte evrensel bir aklın varlığı bu yüzden bilinemez.

Doğanın yani fenomen alanın yasaları saf anlama yetisiyle düzenlenip oluşturulurken, tarihte ise insan eylemleri yani numen alanın varlığı söz konusudur. İnsan eylemleri akıl yoluyla oluşturulan moral etkinliklerdir ve dışarıdan bakıldığında tarihçiye göre ise herhangi bir şey gibi doğaldır. Tarihteki doğa planı insanın özgürlüğünün gelişmesidir. Doğa planının ereği ortak aklın geliştiği, insanlığın bir bütün şeklinde özgürlüğe doğru ilerlemesidir. İnsan ancak aklını kullanarak doğa durumundan çıkabilir. Doğa durumunda içgüdülerce hareket ederken, aklını kullandığında ve gelecek beklentisiyle hareket ettiğinde doğaya hâkim olabileceği bir aşamaya geçmektedir. İnsanın doğanın üstüne çıktığı son aşama ise “doğanın ereği olduğunu ve bu konuda hiçbir canlının onunla yarışamayacağını (her ne kadar belirsiz de olsa) kavramasıdır” (Kant, 2006a: 88). İnsan doğanın amacı olduğunu keşfettiğinde akıl sahibi varlıklarla aynı konuma yükselerek, başka amaçlar için kullanılan bir araç olmadığını keşfetmektedir. Akıl insanı kaba saf doğa durumundan insanlık durumuna geçirmektedir. Doğanın koruyuculuğundan çıkarak özgürlük durumuna geçmesi Kant'a göre birey için daha kötüye doğru bir durumken "bir bütün olarak tür için daha kötü olandan daha iyiye" (Kant, 2006: 90) doğru bir ilerleme durumudur. Burada akıl insanın doğal olan içgüdüleriyle çatışma içindedir ve kötülükler ortaya çıkmaktadır. Kant'a göre akıl uyanmadan önce emir ve yasaklar yokken uyandıktan sonra zorunlu olarak bunlar meydana gelmektedir. “Doğanın tarihi iyilikle başlar, çünkü o Tanrının eseridir; fakat özgürlüğün tarihi kötülükle başlar, çünkü o insanın eseridir” (Kant, 2006a: 90). Akılla oluşan özgürlüğün tarihi insanın moral olarak ilerlemesinin tarihidir. Özgürlüğünü bireysel anlamda yaşayan kişi için bu ilerleme bir kayıptır. Ancak doğaya ve insan türüne göre iyiye doğru bir ilerlemedir. Çünkü doğa insan türünün ilerlemesini amaçlar. “Doğanın insanı yaratmasındaki amacı ahlaki özgürlüğün gelişmesidir; bunun için insanlık tarihinin akışı bu gelişmenin işleyişi olarak tasarlanabilir” (Collingwood, 1996: 133).

İlerleme insan doğasının amacıdır ve belli bir ereğe doğru gerçekleşmektedir. Tarih ussallığa doğru, ussallıkta ilerlemedir. İnsanlık bulunduğu aşamada savaşlarla ilerleyecek, kültür tamamlandığında ise sürekli barış gelecektir (Kant, 2006a: 99). İlerleme kavramı Kant'a göre insanın yapısından ortaya çıkmaktadır ve “insan doğasının köktenci amacı ve belirlenim ilkelerindedir” (Kant, 1984: 217). İnsanlığın ilerlediği fikri insan aklının yönettiği bir düşüncedir. Tarihte bir ilerleme varmış gibi bakmak ve

olaylara da bu ilerleme için meydana gelmiş olduklarını düşünerek yaklaşmak gerekmektedir. Bu düşünceyle bakıldığında tarihteki olaylar “büyük bir sistem ve birlik halinde görüneceklerdir” (Heimsoeth, 1986: 188). Kant’ın tarih hakkındaki fikirlerinin 19.yüzyıl Alman İdealizminin tarih görüşü üzerinde fazlasıyla etkili olduğu görülmektedir. Aydınlanma döneminde ilerleme bir inanç şeklindedir, bilimin sanatın gelişmesi ile insanlığın ilerlemesi ilişkili görülmektedir. Yeniçağdaki bilim ve akıl temelli toplum tasarımlarının yanında ütopyacı düşüncede bu ilerleme fikrine etki etmektedir. Bilimde, sanatta, teknikte, kültürde, toplumda ve ahlaktaki tek tek ilerlemelerden insanlığın kurtulduğu tarihsel sonuca ulaşılmaktadır.

VII. Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında akıl ve ilerleme ilişkisinin düşünce tarihinde tüm dönemlerde varlığını sürdürmüş olduğu ve bilimsel ilerlemenin insan aklındaki ilerlemeyi de beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu duruma göre bilimsel ilerleme, toplumdaki refah seviyesini artırırken, insan aklının zincirlerinden kurtularak özgürce düşünebilmesi için zemin hazırlamaktadır. Uygarlığın ilerlemesi ve bilimin ilerlemesi paraleldir, akıl böylece tarihe yön vermektedir. İlkçağda kozmosu düzenleyen logos olarak karşımıza çıkan akıl, Ortaçağda tek gerçek olan Tanrısal hakikatin ortaya çıkarılması için kullanılması gereken bir yeti haline gelmektedir. Bu dönemde akıl Hıristiyanlıkta mevcut olan insanlığın kurtuluşu ereğine hizmet eden bir konumdadır. Rönesans ise Aydınlanmanın temelini atıldığı bir çağ olarak, Ortaçağda var olan ereksel tarih anlayışının değiştirildiği, insanın bilim ve sanat yardımıyla kilisenin boyunduruğundan çıktığı, aklını kullanabileceği düşünsel bir dönemdir. 17. Yüzyılla birlikte Rönesans’ın oluşturduğu aklını kullanma düzenli hale gelmekte, bu durumun sonucu olarak bilimsel ilerlemeler ve keşiflerle beraber akla olan güven artmaktadır. Bu dönemde insanlığın ilerlemesiyle bilimin ilerlemesi bir arada düşünülerek, bilimsel yöntemin kesinliğinin toplumsal incelemeler içinde olması gerektiği ifade edilmektedir. 18.Yüzyıl Aydınlanma felsefesi ise insanın boş inançlardan ve dogmalardan kurtularak, aklını tamamen özgürce kullanabildiği bir yaşam tarzı getirmektedir. Düşünme geleneklerden sıyrılmakta ve akıl rehber haline gelmektedir. Fransız, İngiliz ve Alman toplumlarının çeşitli düşünürlerini de etkisi altına almış bu düşünceye göre akılla birlikte tarih de ilerlemektedir, böylece insan maddeye hâkim olarak daha mutlu hale gelmektedir. Bu yüzyılda insan aklı yüceltilmekte, doğa olaylarıyla beraber içinde yaşanılan kültürün de akıl tarafından irdelenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Akıl, bilginin en sarsılmaz temelidir ve bilmek egemen olmaktır. Toplum ve insan davranışlarına yön veren etik kurallar akılcı olarak düzenlenmelidir. Akla dayalı olarak entelektüel hale gelmiş olan kültür insanlığın ilerlemesini sağlayacak ve insan böylece mutlu ve özgür hale gelecektir. Çağdaş felsefe öncesi dönemler genel olarak incelendiğinde 17.Yüzyıl düşünürlerinin varlık metafiziği ortaya çıkarttıkları, buna karşın 18. Yüzyıldakilerin ilerleme ve akla güveni pekiştirerek, bilgi metafiziği yaratmış oldukları görülmektedir. Bu çağlarda var olan düşünce yapısının da etkisiyle aynı akıl-ilerleme bağlantısından yola çıkan 19. Yüzyıl Çağdaş felsefesi düşünürlerinin de tarih metafiziği kurgulamış oldukları ve böylece akıl-ilerleme ilişkisinin tarihin birçok

döneminde çeşitli şekillerde toplumun her alanına etki eden bir durum olarak tasarlanabildiği söylenebilecektir.

Kaynaklar

- Batuhan, H. (1997). "Aydınlanma Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler". *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi- Strasbourg Sempozyumu*. İstanbul: Adam Yayınları
- Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi*. (Çev. N. Arat) İstanbul: Remzi Kitabevi
- Collingwood, R. (1996). *Tarih Tasarımı*. (Çev. K. Dinçer.) Ankara: Gündoğan Yayınları
- Gökberk, M. (1997). *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Gökberk, M. (1999). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Heimsoeth, H. (1986). *Immanuel Kant'ın Felsefesi*. (Çev. T. Mengüşoğlu) İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Hume, D. (2004). *Din Üstüne*. (Çev. M. Tunçay) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Kant, I. (1984). Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt, *Seçilmiş Yazılar*. (Çev. N. Bozkurt.) İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Kant, I. (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. (Çev. A. Yardımlı) İstanbul: İdea Yayınevi
- Kant, I. (2006a). İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı. *Tarih Felsefesi Seçme Metinler*. (Çev. M. Bal & G. Ateşoğlu) İstanbul: Doğu-Batı yayınları
- Kojeve, A. (2004). *Hegel Felsefesine Giriş*. (Çev. S. Hilav) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Koyre, A. (2000). *Bilim Tarihi Yazıları*. (Çev. K. Dinçer.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları
- Lloyd, G. (1996). *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'*. (Çev. M. Özcan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Özlem, D. (2004). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Platon (2005). *Devlet*. (Çev. V. Atayman, C. Saraçoğlu) İstanbul: Bordo Siyah Yayınları
- Schopenhauer, A. (2005). *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. (Çev. L. Özşar). Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları
- Schopenhauer, A. (2007). *Parerga ile Paralipomena*. (Çev. L. Özşar) Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları